

---

**ФЕМІНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС  
У КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ, АМЕРИКАНСЬКІЙ  
ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ:  
ТРАДИЦІЇ, НОВАТОРСТВО,  
НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ**

---

Теряєв Д. О., Ренська І. І., Ренська А. Д.  
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-704-8-31>

**ВСТУП**

У кожній національній літературі традиція й новаторство функціонують у тісному взаємозв'язку, забезпечуючи її розвиток і збагачення. Традиція – це творче засвоєння художнього досвіду попередників, його осмислення й трансформація відповідно до нових естетичних, соціальних і культурних запитів. Водночас саме новаторство, як спроба по-новому осмислити дійсність і знайти свіжі художні форми, здатне дати новий імпульс літературному процесу.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття став епохою глибоких суспільних трансформацій: урбанізація, індустріалізація, поширення нових філософських систем (позитивізм, марксизм, ранній психоаналіз) та перші хвилі жіночого руху – усе це не могло не відбитися на художньому слові. У світовій історії літератури бачимо чимало прикладів, коли великі митці змінювали домінантні уявлення про жанр, тему, героя, відкриваючи нові горизонти для читацького сприйняття.

Проблематика емансипації, феміністичних ідей, боротьби жінки за право голосу, самореалізацію та гідність активно осмислювалася в європейській, американській та тюркській літературі кінця ХІХ століття. У творах, створених у різних культурних контекстах, простежується спільне прагнення авторів висвітлити нові аспекти жіночого досвіду, що раніше залишався поза межами літературного зображення.

Дослідження присвячене порівняльному аналізу трьох прозових творів: оповідання «Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського (кримськотатарська література, 1893–1894), роману «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт (американська література, 1868–1869) та повісті «Людина» Ольги

Кобилянської (українська література, 1886), які не лише увиразнюють феміністичні тенденції свого часу, а й демонструють художнє новаторство в межах власних національних традицій. Попри культурну і географічну дистанцію, кожен із цих авторів актуалізував питання жіночого вибору, гідності, участі у суспільному житті та боротьби за рівність. Порівняльне дослідження цих текстів дозволяє простежити, як автори, працюючи з різними жанровими моделями та культурними кодами, формують новий тип жіночого героя та трансформують традиційні уявлення про роль жінки у суспільстві<sup>1</sup>.

Кінець XIX – початок XX століття став епохою великих соціальних і культурних змін, які були відображені в літературі великої кількості народів світу. Однією з провідних тем, яка активно набирає обертів у цей період, стає проблема становища жінки у суспільстві, її інтелектуальної свободи, соціального статусу, права на працю, освіту та самореалізацію. Формування нового жіночого образу, який протистоїть сталим патріархальним уявленням, позначилося в художній літературі як феміністичне становлення, що набувало національної своєрідності залежно від культурних, історичних і релігійних обставин.

Об'єктом дослідження є прозові твори Ісмаїла Гаспринського «Арслан-Киз», Луїзи Мей Олкотт «Маленькі жінки» та Ольги Кобилянської «Людина». Предмет дослідження – образ жінки в літературі крізь призму феміністичного літературознавства.

Метою роботи є порівняльний аналіз феміністичних тем у творах І. Гаспринського, Л. М. Олкотт та О. Кобилянської з урахуванням їхніх культурних і літературних особливостей.

Методологічну основу становлять феміністичний критичний аналіз, компаративістика та соціокультурний підхід<sup>2</sup>.

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності досягнути феміністичні тенденції у кримськотатарській, американській та українській літературі в єдиному аналітичному полі. Винятковим акцентом дослідження є те, яким чином національна своєрідність формує художні засоби репрезентації жіночого досвіду, зокрема в кримськотатарському контексті, де поєднання ісламських, тюркських і модерністських впливів створює унікальне літературне поле.

<sup>1</sup> Nash P. Global Feminisms since 1945. 2003. *Journal of World History*. 14(3):426–427. DOI: 10.1353/jwh.2003.0037.

<sup>2</sup> Moi T. *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London and New York, 2006. URL: <https://filg.uj.edu.pl/documents/41616/27933359/Moi.pdf>

**Ісмаїл Гаспринський**<sup>3</sup> у творі *«Арслан-Киз»* (1893–1894) створив образ *Гульджемал-ханум* – рішучої та завзятої дівчини, яка постає перед читачем як повноцінний політичний і військовий суб'єкт, виявляючи не лише патріотизм, але й прагнення до самовизначення та реалізації себе у суспільстві, свободи та подолання гендерних стереотипів у традиційному ісламському суспільстві. У цьому творі представлено притаманні для кримськотатарського народу національні цінності – повага до батька, вірність релігії, патріотизм – усе це тісно переплітається з новаторським образом героїні, котра виривається з-під владної патріархальної моделі суспільства «жіночого мовчання» і стає рушієм історичних подій.

Паралелі можна провести з образом *Джо Марч* – головної героїні роману *«Маленькі жінки»* (1868–1869) **Луїзи Мей Олкотт**<sup>4</sup>. Джо також кидає виклик традиційним уявленням про жінку як майбутню дружину і домогосподарку, мріючи про письменницьку кар'єру, інтелектуальну свободу і незалежність. Роман Л. М. Олкотт набув статусу класичного тексту раннього американського фемінізму, оскільки демонструє процес формування жіночої суб'єктності, жіноче дорослішання, важливість вибору життєвого шляху без суворого диктату з боку родини чи суспільства.

Не менш значущими є феміністичні пошуки **Ольги Кобилянської**<sup>5</sup>, особливо в повісті *«Людина»* (1886), що вважається першим інтелектуально-феміністичним твором української літератури. Головні протагоністи О. Кобилянської – *Наталка* й *Олена* – прагнуть вийти за межі «домашньої клітки», здобути освіту, жити за покликанням, а не за вимогою традиції. Авторка не тільки вписала українську жінку в європейський контекст модернізації, а й наділила її голосом, гідним філософського осмислення.

Ці три автори – представники різних релігійних і культурних систем – сформували літературні образи жінок, які у різний спосіб, але послідовно долали встановлені суспільством межі. Твори Ісмаїла Гаспринського, Луїзи Мей Олкотт та Ольги Кобилянської демонструють поєднання традиції й новаторства, оскільки жіночі персонажі зберігають повагу до культурних цінностей, але водночас прокладають власні нові шляхи, розширюючи простір можливостей для жінки у суспільстві.

<sup>3</sup> Ісмаїл Гаспринський (кримс. İsmail Gaspralı) (1851–1914) – кримськотатарський та тюркський просвітитель, письменник, педагог, культурний та громадсько-політичний діяч.

<sup>4</sup> Луїза Мей Олкотт (англ. Louisa May Alcott) (1832–1888) – американська письменниця та феміністка.

<sup>5</sup> Ольга Кобилянська (1863–1942) – українська письменниця-модерністка, рання буковинська феміністка.

## 1. Феміністичний літературознавчий аналіз та традиції й новаторство в літературі кінця XIX століття

### 1.1. Феміністичний літературознавчий підхід: теоретичні засади

Феміністичний літературознавчий аналіз є однією з найдинамічніших і найвпливовіших течій у гуманітарних науках XX–XXI століть. Його поява стала відповіддю на багатовікову традицію зображення жінки в літературі як об'єкта, а не суб'єкта художнього дискурсу. Основною метою феміністичного аналізу є виявлення механізмів патріархального контролю в текстах, а також репрезентація жіночого голосу, тіла, мислення, досвіду та свободи<sup>6</sup>. У контексті літератури кінця XIX – початку XX століття феміністичний підхід дозволяє відстежувати трансформацію традиційного жіночого образу у напрямку самореалізації, емансипації та інтелектуальної свободи.

Феміністичний аналіз художнього твору зазвичай охоплює: дослідження репрезентації жіночого образу (чи є героїня активним суб'єктом чи пасивним об'єктом подій); аналіз авторської світоглядної позиції щодо жінки; оцінку історичних та соціокультурних контекстів твору. Застосування цього підходу до літератури кінця XIX – початку XX століття дозволяє виокремити новий тип героїні – жінку, яка прагне до особистого вибору, професійної реалізації, освіти, самостійності, навіть попри тиск з боку родини, суспільства або релігійних традицій.

У цьому контексті цікавою є адаптація феміністичного дискурсу в мусульманському культурному полі, зокрема у творчості Ісмаїла Гаспринського. Його героїня Гульджемал-ханум у повісті «Арслан-Киз» поєднує традиційні для кримськотатарського виховання риси, такі як скромність, честь, відданість батькові із новаторською поведінкою: вона діє як лідер, бере на себе відповідальність, переодягається в чоловіка і вирішує долю міста, що обороняється, яке їй небайдуже. Такий образ дозволяє говорити про специфічний ісламський фемінізм, у межах якого жінка не протистоять традиціям, а трансформує їх зсередини, відкриваючи простір для жіночої дії.

У романі «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт феміністична тематика проявляється через образ Джо Марч, яка відмовляється від типового для свого часу сценарію «шлюб і домашнє господарство» й обирає письменницький шлях. Її історія розкриває основні

<sup>6</sup> Gilbert S. M., Gubar S. *The Madwoman in the Attic*. New Haven and London, 2000. URL: <https://ia803202.us.archive.org/32/items/TheMadwomanInTheAttic/The%20Madwoman%20in%20the%20Attic.pdf>

феміністичні теми: свобода самовираження, самостійність, професійна реалізація<sup>7</sup>.

У прозі Ольги Кобилянської героїні не лише відстоюють свою гідність і право на інтелектуальне життя, а й відкрито борються з традиційною роллю жінки як «прикраси» чоловічого світу. Її твори демонструють кризу патріархального уявлення про жінку як мовчазну слухняну істоту і натомість представляють читачам жінку-мислительку, жінку-людину<sup>8</sup>.

Отже, феміністичний літературознавчий підхід дає змогу не лише досліджувати жіночі образи, а й осмислювати глибші структурні зміни в літературі та суспільстві. Через феміністичний аналіз ми маємо змогу простежити, як жінки з різних культурних середовищ – кримськотатарського, американського, українського – долають мовчання і трансформують порядки, перетворюючись на повноцінних героїнь – авторок власної долі.

### *1.2. Світовий контекст та зміни в поглядах на жінок наприкінці XIX століття*

Кінець XIX століття – це період глибоких трансформацій у всіх сферах життя: наукові відкриття, урбанізація, індустріалізація, поява нових філософських ідей (позитивізм, марксизм, психоаналіз) сприяли змінам і в літературі. Художнє слово починає все активніше реагувати на кризу традиційних структур, сім'ї, релігії, моральних норм, і шукати нові типи героїв, зокрема й героїнь. Цей процес чітко простежується в трьох аналізованих творах.

До цього періоду у більшості літературних традицій жінка зображувалася або як ідеалізована «муза», або як морально небезпечна спокусниця – відома бінарна опозиція «ангел дому» vs. «відьма». В американській та європейській прозі таких персонажів уособлюють, наприклад, Джейн Беннет у «Гордості і упередженні» Джейн Остін чи Есмеральда у «Соборі Паризької Богоматері» Віктора Гюго. Однак у другій половині XIX століття ці традиційні рамки поступово відходять на задній план, і в центрі оповіді з'являється жінка як особистість, що прагне автономії, і суб'єкт, що може мислити, приймати самостійні рішення та брати участь у суспільних справах.

Ця епоха стає часом зародження і формування нового феміністичного дискурсу в літературі, що є акцентованим у прозі. У творах багатьох авторок й авторів відчутне прагнення збагнути жінку не лише як частину

<sup>7</sup> Amber Harris Lechner. "To Bend Without Breaking": American Women's Authorship and the New Woman, 1900–1935. Nebraska. 2012. URL: <https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-22215.pdf>

<sup>8</sup> Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.

патріархального порядку, а і як носійку інтелекту, амбіцій, внутрішнього світу, сумнівів, іноді навіть політичної волі. У цьому контексті з'являються новаторські літературні моделі, які поєднують традиційні культурні уявлення із сучасним баченням жіночої ролі.

Прикладом такого симбіозу є твір «Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського, де головна героїня Гульджемал-ханум є не просто образом моральної підтримки, а діє розумно й рішуче, формує політичну лінію. Вона не лише захищає своє місто, а й виступає з публічними промовами, впливає на рішення старійшин, а отже, і на хід історії. У кримськотатарському контексті XIX століття така постать є справжнім викликом усталеному образу жінки як «домашньої мовчунки».

Гульджемал-ханум втілює риси, що водночас укорінені в ісламсько-тюркській традиції (шанування батька, захист громади, благочестя), і водночас є новаторськими (вона діє стратегічно, переодягається в чоловіка, командує людьми). Автор виводить жінку на арену історичної події, чим руйнує стереотипи про пасивну жіночу природу. І. Гаспринський, будучи видатним просвітником, реформатором і загалом видатною постаттю кримськотатарського народу, поєднує повагу до звичаїв із потребою культурного оновлення: його літературна героїня – це не тільки символ жіночої сили, а й образ нової тюркської нації, що прагне модернізації<sup>9</sup>.

У романі «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт ми бачимо інакший тип новаторства. Джо Марч – не воїн, однак її боротьба інтелектуальна: вона прагне навчатися, писати, бути матеріально незалежною і не хоче виходити заміж лише для збереження соціального статусу. Це перегукується з американською ідеєю *self-made woman*, і хоча роман побудований на принципах морального реалізму, він демонструє новий зсув у літературі – жінка як особистість, що має право на голос і дію, без втрати людяності<sup>10</sup>.

У творчості Ольги Кобилянської також чітко простежується новаторський підхід: її героїні не обов'язково виходять за межі «жіночого» світу фізично, але їхній внутрішній світ – філософський, рефлексивний, глибокий. Так, героїня повісті «Людина» мислить про свою гідність, самореалізацію, намагається не зрадити свої ідеали, відстоює право не вийти заміж із примусу. Авторка прагне зобразити українську жінку в європейському дусі, підняти її з «домашньої покірності» до статусу культурної особистості<sup>11</sup>. Водночас у О. Кобилянської відчутний і національний складник: вона прагне зобразити українську жінку

<sup>9</sup> Юсупова Г. Реформаторська діяльність Ісмаїла Гаспринського. *Кримськотатарські студії*. 2018. № 4. С. 25–29.

<sup>10</sup> Baym N. *Woman's Fiction*. Illini, 1993. 323 p.

<sup>11</sup> Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. С. 94–118.

в європейському дусі, підняти її із селянської покірності до статусу культурної особистості.

Таким чином, кінець XIX століття – це час, коли в літературах різних народів відбувається поєднання традиційних елементів жіночої образності з феміністичними ідеями. Традиція не зникає, але переосмислюється; новаторство не руйнує культуру, а збагачує її. У літературних творах жінка ніколи не є лише «жінкою» – вона завжди втілює певний моральний, культурний, релігійний або ідеологічний код. Жінка як образ є «культурним конструктором», створеним відповідно до очікувань, норм і заборон конкретної історичної доби. Упродовж століть література відображала ті уявлення, які панували у суспільстві: жінка-мати, об'єкт чоловічої пристрасті або ідеалу, берегиня дому. Проте наприкінці XIX століття ці конструкції починають руйнуватися під тиском реальних соціальних процесів: перших жіночих рухів, освітніх реформ, індустріалізації, зростання міського середовища, еволюції правової системи тощо.

Водночас жінка перестає бути «зовнішньою прикрасою сюжету» і поступово стає носієм сумнівів, рефлексій, внутрішньої драми, а іноді – прямої дії. Вона набуває голосу: пише щоденники, промови, листи, створює мистецтво. У літературі це проявляється через формування нового типу жіночого героя – мислячого, активного, освіченого.

## **2. Феміністичні образи в трьох національних літературах: порівняльний аналіз**

### **2.1. Кримськотатарська традиція: «Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського**

Оповідання Ісмаїла Гаспринського «Арслан-Киз» посідає особливе місце в кримськотатарській літературі, репрезентуючи зразок ранньої феміністичної прози в ісламському культурному контексті, будучи зразком історичної прози. Головна героїня, Гульджемал-ханум, є втіленням парадоксального синтезу: з одного боку, вона глибоко вкорінена в кримськотатарську традицію, з іншого – діє як суб'єкт модерного історичного процесу, ініціюючи політичні рішення<sup>12</sup>.

Своєрідність феміністичного образу Гульджемал-ханум полягає в тому, що вона не руйнує традиції, а переосмислює їх зсередини. На відміну від європейських феміністичних героїнь, які часто повстають проти родини або шлюбу, Гульджемал-ханум зберігає повагу до батька, вірність ісламській етиці та національним ідеалам. Водночас вона перевищує

<sup>12</sup> Renska A. Shefika Gasprynska and the Development of Women's Leadership: Experience and Challenges of Crimean Tatar Feminism. *Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі* : міжнародна науково-практична конференція. Київ, 2024. С. 280–281.

очікувану роль: ініціює дипломатичні переговори, виступає на військовій раді, організовує порятунок міста. Її слова до старійшин звучать з епічної силою: *«Я поїду, прорвуся, знайду допомогу або загину, але не здамся. Хіба ми – доньки великого народу – будемо дивитися, як зневажають наш дім і нашу віру?»*<sup>13</sup>. У цій сцені проявляється революційність образу: вона діє, а не просить дозволу – і це у суспільстві, де жіноча ініціатива, особливо політична, була майже неможливою. Саме тому Гульджемал-ханум – це феміністична героїня не через конфлікт із традицією, а через її переосмислення і розширення.

Вагомим аспектом феміністичного аналізу «Арслан-Киз» є мотив гендерної трансгресії – порушення фіксованих у культурі меж між жіночими та чоловічими ролями. Гульджемал-ханум обрізає волосся, вдягається як чоловік, сідає на коня та вирушає в небезпечну подорож – класичний архетип «геройської ініціації», але цього разу з жіночим обличчям<sup>14</sup>.

Ця трансформація не подається як театралізована маска. Навпаки, І. Гаспринський підкреслює: вона діє краще, ніж багато чоловіків, бо поєднує мужність, розум і глибоку моральну вмотивованість. Її шлях – це не просто втеча або експеримент, а усвідомлене прийняття відповідальності: *«Не всі в Учтурфані мали таку віру, яку мала ця молода дівчина... Дехто здригався, ховався за ширмами страху, а вона йшла через ніч, мов левиця»*<sup>15</sup>.

Через це образ Гульджемал виконує подвійну функцію: вона перевершує гендерні обмеження, доводячи, що жіноча стать – це не перешкода для хоробрості та стратегічного мислення; і водночас вона виступає символом пробудження національної самосвідомості, адже саме головна протагоністка ініціює військову мобілізацію і рятує місто. Через це образ Гульджемал виконує подвійну функцію: перевершує гендерні обмеження і водночас виступає символом пробудження національної самосвідомості. Це дозволяє говорити про перетин національного і феміністичного дискурсів: жінка стає представницею нового типу нації.

І. Гаспринський у своїй публіцистичній і літературній діяльності послідовно наголошував на потребі модернізації мусульманського світу. Його відома формула «Зближення у просвітництві, не розрив у вірі» представляє провідний принцип його мислення: «Тільки освічена мати

<sup>13</sup> Гаспринський І. Арслан-Киз. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13980>.

<sup>14</sup> Moi T. *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London and New York, 2006. P. 65–80. URL: <https://filg.uj.edu.pl/documents/41616/27933359/Moi.pdf>

<sup>15</sup> Ісмаїл Гаспринський. Арслан-Киз. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13980>



може виховати освічене покоління. Жінка не повинна бути лише для дому – вона повинна бути для нації»<sup>16</sup>. У цьому контексті «Арслан-Киз» – зразок літературного новаторства через традицію: 1) на рівні форми твір поєднує легенду, історичну хроніку, моральну притчу та героїчну біографію; 2) на рівні ідей – це поєднання ісламських моральних чеснот (*сабр* – терпіння, *іхлас* – щирість, *аманат* – відповідальність) із ідеями особистої свободи, гідності, освіти; 3) на рівні образу жінки – це симбіоз традиційної жіночої скромності та нової активної ролі у політичному просторі.

Показовим є й те, що Гульджемал-ханум не відмовляється від жіночої ідентичності – вона діє сміливо, рішуче, мужньо, але зберігає свою гідність як донька, як вірна мусульманка, як частина кримськотатарської громади. Такий образ – неконфліктна феміністична модель, що не заперечує культури, а оновлює її зсередини.

Таким чином, оповідання «Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського – це знаковий твір, де феміністичний наратив вибудовується не через заперечення традиції, а через її поєднання з новими ідеями: жіноча сила = національне оновлення. У кримськотатарському контексті XIX століття така постать є справжнім викликом до усталеного образу жінки як «домашньої мовчунки».

## **2.2. Американська ідея жіночої самореалізації: «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт**

Роман «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт є знаковим твором американської літератури, котрий демонструє формування нового типу жіночої героїні в умовах буржуазного суспільства. Написаний у часи, коли жіночий рух у США лише набирив сили під час першої хвилі фемінізму, роман став своєрідною літературною платформою жіночої самосвідомості<sup>17</sup>.

Джо – друга з чотирьох сестер, дівчина з живим характером, різким темпераментом і рішучою відмовою прийняти роль, нав'язану їй патріархальним суспільством. Вона активно виступає проти гендерних очікувань: *«Я так втомилась від думки, що жінка повинна вийти заміж... Якщо я коли-небудь й піду під вінець, то лише з любові, а не з обов'язку або страху залишитися сама»*<sup>18</sup>. У цьому висловлюванні проявляється

<sup>16</sup> Renska A. Shefika Gasprynska and the Development of Women's Leadership: Experience and Challenges of Crimean Tatar Feminism. *Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі* : міжнародна науково-практична конференція. Київ, 2024. С. 280–281.

<sup>17</sup> Baym N. *Woman's Fiction*. Illini, 1993. 323 p.

<sup>18</sup> Alcott L. M. *Little Women*. Chapter XV. URL: <https://withdarkness.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/little-women-by-louisa-may-alcott.pdf>.

свобода вибору, яка тоді ще не була нормою. Джо прагне не стільки заперечити шлюб як інститут, скільки відстояти право на індивідуальну самореалізацію, не зводячи жіночу долю до шлюбного контракту. Вона не бажає стати лише «чиєюсь дружиною» – її амбіції набагато ширші: писати, друкуватися, створювати власний наратив, бути авторкою як художніх творів, так і свого життя.

Особливо значущим є момент, коли Джо продає свої перші тексти в журнали: *«Писати – це моє повітря. Коли я створюю історії, я відчуваю себе вільною»*<sup>19</sup>. Творчість тут є не лише засобом заробітку, а й актом ідентифікації, ключем до особистісної свободи. Таким чином, Джо Марч втілює головну феміністичну ідею: жінка – це не функція сім'ї, а автономна особистість зі своїм внутрішнім світом, прагненнями й голосом.

Луїза Мей Олкотт вибирає родинну структуру як основу сюжету. Сім'я Марч – це мікросвіт, де відбуваються основні процеси становлення особистості жінки. Усі чотири сестри уособлюють різні життєві шляхи: Мег – стабільне подружнє життя; Бет – домашній затишок і самопожертву; Емі – суспільне визнання через мистецтво; Джо – інтелектуальну свободу і професійне самоствердження. Через ці архетипи авторка не критикує традиційні ролі, але й не обмежується ними – вона надає жінкам право вибору, що є наріжним каменем ліберального фемінізму.

Окрему увагу заслуговує зв'язок між родиною й літературою. Для Джо саме родина – перше середовище творчості: вона грає з ними театральні сцени, читає сестрам свої п'єси, і саме родина підтримує її бажання бути письменницею.

В американському соціокультурному просторі того часу вже формувалася ідея «new woman» – жінки незалежної, освіченої, активної у соціумі. Образ Джо є художнім втіленням цієї ідеї. Важливо, що родина в романі Л. М. Олкотт – не лише обмеження, а й міцна основа, з якої жінка починає рух до себе. У цьому і полягає принципова відмінність американського варіанта фемінізму від східноєвропейського чи ісламського, де родина частіше зображується як бар'єр на шляху жіночої емансипації. Фемінізм Л. М. Олкотт – інтегративний: він шукає рівновагу між особистою свободою й емоційними зв'язками.

### **2.3. Феміністичні образи в повісті Ольги Кобилянської «Людина»**

Повість Ольги Кобилянської «Людина» є одним із найглибших творів української модерної прози, який став маніфестом інтелектуального фемінізму в літературі. О. Кобилянська створила в особі Олени Ляуфлер

<sup>19</sup> Alcott L. M. Little Women. Chapter XXVII. URL: <https://withdarkness.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/little-women-by-louisa-may-alcott.pdf>

неповторний образ жінки-інтелектуалки, яка усвідомлює себе не лише як емоційну, а й як мислячу, розумну, вільну особистість.

Олена – освічена дівчина з родини службовця, яка цікавиться філософією, соціологією, літературою, володіє іноземними мовами, багато читає. Її світогляд формується під впливом праць Герберта Спенсера, Джона Стюарта Мілля, Роберта Оуена, що представляли європейський просвітницький лібералізм і перші хвилі феміністичної думки. Її образ – це свідомий результат діалогу української культури з європейською інтелектуальною традицією: *«Вона належала до тих одиниць жіночого роду, що з раннього віку звикли думати. Її свідомість не спала, а шукала правди – навіть ціною болю»*<sup>20</sup>.

Олена виступає проти традиційного шляху жінки, зведеного до шлюбу і служіння чоловікові. Вона відмовляється від вигідної партії, вважаючи це зрадою своїх ідеалів. Її внутрішній монолог порушує ключове феміністичне питання: *«Чи мусить жінка задля вигоди чи вигляду жертвувати своїм переконанням і серцем? Чи не має вона права на свою особисту правду, навіть коли ця правда важка і самотня?»*<sup>21</sup>. Олена, на відміну від пасивних чи підпорядкованих жінок попередньої літературної традиції, активно відстоює право на особистість, навіть якщо це призводить до втрат. Її внутрішній світ складний, суперечливий, але цілісний. У творі вона не жертва, а жінка, яка обирає і бере відповідальність за свій вибір.

Цей образ значно випереджає свій час: О. Кобилянська створює аналог Джо Марч із «Маленькі жінки», але в українських реаліях, де жіноча самостійність ще менш прийнятна. Тим самим письменниця не тільки інтерпретує фемінізм, а й українізує його, роблячи інтелектуальну емансипацію жінки частиною національного оновлення, а також інтеграцію українського фемінізму у світовий.

Повість має виразний соціокритичний підтекст, адже зображує конфлікт між внутрішнім світом емансипованої жінки та патріархальним оточенням, яке відкидає будь-яку «інакшість»: *«Вони казали: ти думаєш як чоловік. А я – думала, бо мусила... інакше задихнулась би в цьому маленькому світі»*<sup>22</sup>. У цій фразі видно всю напругу між індивідом і суспільною нормою, яку Ольга Кобилянська майстерно передає через психологічну глибину образу. Саме у феміністичному ключі цей конфлікт постає як боротьба за право бути суб'єктом, а не об'єктом.

<sup>20</sup> Кобилянська О. Людина. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>

<sup>21</sup> Кобилянська О. Людина. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>

<sup>22</sup> Кобилянська О. Людина. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>

Ці мотиви особливо виразні з огляду на соціокультурне тло кінця XIX століття: патріархальне середовище Буковини й Галичини обмежувало жіночу освіту й громадську діяльність; шлюб без кохання часто був єдиним засобом соціального захисту; професійна реалізація жінки залишалася майже неможливою. Олена відкидає ці умови – і платить за це самотністю, але не зраджує собі.

Цей конфлікт у творі не розв'язується гармонійно: О. Кобилянська не пропонує «щасливого кінця», бо реальність ще не готова до нової жінки. Проте саме ця відсутність компромісу робить твір феміністичним – радикальним, сучасним і правдивим. Порівняно з образами Джо Марч у Луїзи Мей Олкотт чи Гульджемал у Ісмаїла Гаспринського Олена є найбільш інтелектуально заглибленою героїнею, яка не діє зовні, а рефлексує, мислить, аналізує, і в цьому – її сила.

Отже, повість «Людина» Ольги Кобилянської – це не просто психологічна повість, а літературна декларація жіночої свободи, що показує український варіант модерного фемінізму, в якому поєднані європейський інтелектуалізм і національна боротьба за особисту гідність у межах патріархальної традиції<sup>23</sup>.

### **3. Порівняльний аналіз феміністичних образів: національна своєрідність і транскультурний діалог**

#### ***3.1. Типи жіночої емансипації: порівняльна характеристика***

Феміністична література кінця XIX – початку XX століття у різних національних контекстах створює типологічно відмінні, але ідейно споріднені образи жіночої емансипації. Гульджемал-ханум («Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського), Джо Марч («Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт) та Олена Ляуфлер («Людина» Ольги Кобилянської) – три постаті, що демонструють різні виміри жіночої свободи, сформовані соціальними обставинами, релігією, освітою та рівнем модернізації суспільства.

*Гульджемал-ханум*: її емансипація проявлена через дію. Вона вирушає в небезпечну військову місію, веде переговори, закликає народ до боротьби. Образ є викликом мусульманській патріархальній нормі кримськотатарського народу, де жінка традиційно відсторонена від політики. Її слова: «*Я не дівчина, що боїться смерті. Я – та, що принесе життя Учтурфану!*»<sup>24</sup> – виражають тип феміністичного суб'єкта, для якого служіння народові є вищою формою особистої свободи.

<sup>23</sup> Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. С. 72–85.

<sup>24</sup> Гаспринський І. Арслан-Киз. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13980>

У творі Ісмаїла Гаспринського релігійний та етичний обов'язок громади стає рушієм дій героїні. Гульджемал-ханум порушує межі статевих ролей, але її емансипація відбувається не всупереч традиції, а через неї – зберігаючи повагу до старших, до батька, до ісламу. Емансипація тут подається як служіння народові, а не як індивідуалістичний вибір. І у цьому ми бачимо кримськотатарський контекст.

*Джо Марч*: її бунт є внутрішнім і культурним. Вона не бере участі в революції, проте відкидає шлюб у вигляді соціального обов'язку, домагається фінансової незалежності через письменництво: *«Я не можу любити когось просто тому, що так належить. Я повинна бути собою»*<sup>25</sup>.

Джо виростає в провідній демократичній культурі, де вже існує суспільна дискусія щодо прав жінок. Головна героїня має можливість читати, писати, друкуватися. Емансипація – приватна справа, але підтримана середовищем, як родиною, так і видавцями. Джо не воює із суспільством – вона переконує, творить, діє поступово. У цьому полягає американський контекст.

*Олена Ляуфлер*: її протест є філософським і психологічним. Вона не здатна на зовнішній конфлікт, але всередині неї точиться глибока етична боротьба: *«Я людина. І мушу мати право відмовитись від чужої волі – навіть якщо це коштує мені всього»*<sup>26</sup>. Олена – в ізольованому середовищі, де освічена жінка – аномалія, а її боротьба не має союзників. Головною загрозою постає внутрішня ізоляція.

У творі «Людина» Ольги Кобилянської емансипація – це моральна позиція всупереч усьому; найболючіший і найсамотніший варіант.

Усі три образи мають революційний характер для свого часу, адже виходять за рамки прийнятного жіночого «ідеалу» епохи, проте форми емансипації принципово різняться. Таблиця 1 узагальнює цю типологію.

Таким чином, три героїні уособлюють різні фази жіночої емансипації: від героїчної дії до інтелектуального самоствердження, що разом утворює загальний образ жіночого пробудження на межі століть.

### **3.2. Національна своєрідність і транскультурний феміністичний діалог**

Усі три автори, І. Гаспринський, Л. М. Олкотт і О. Кобилянська, використовують у своїх творах національні цінності як інструмент, а не перешкоду для емансипації. Це заслуговує на увагу, адже жодна з героїнь не знецінює традиції, а кожна переосмислює їх у новому ключі:

<sup>25</sup> Alcott L. M. Little Women. Chapter XXI. URL: <https://withdarkness.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/little-women-by-louisa-may-alcott.pdf>.

<sup>26</sup> Кобилянська О. Людина. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>

Таблиця 1

**Типи жіночої емансипації в досліджуваних творах**

| Героїня          | Контекст            | Тип емансипації                         | Основний конфлікт                 |
|------------------|---------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------|
| Гульджемал-ханум | Кримсько-татарський | Героїчна, через дію і служіння народові | Колектив vs загарбники            |
| Джо Марч         | Американський       | Індивідуальна, творча, поступова        | Особисте «я» vs очікування родини |
| Олена Ляуфлер    | Український         | Інтелектуальна, моральна, самотня       | Ідеал vs патріархальна буденність |

1) *Гульджемал-ханум* діє мужньо й кмітливо, зберігаючи честь свого народу;

2) *Джо* творить свій шлях у межах родини, не руйнуючи її;

3) *Олена* мислить філософськи, віднаходячи свободу в межах внутрішнього буття. У цьому проявляється те, що можна назвати «м'яким фемінізмом» – через адаптацію, а не конфлікт.

Таблиця 2 демонструє, яким чином кожна з національних літератур поєднує традицію з новаторством у зображенні жіночого образу.

Таблиця 2

**Традиції та новаторство в зображенні жінки**

| Література        | Традиція                                       | Новаторство                                                   |
|-------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|
| Кримськотатарська | Образ скромної, побожної жінки – берегині роду | Жінка-лідерка, що перебирає роль воїна та дипломата           |
| Американська      | Образ жінки-берегині домашнього вогнища        | Жінка-творець, письменниця, матеріально незалежна особистість |
| Українська        | Ідеал жінки-жертви, пасивної і покірної        | Жінка-інтелектуалка з правом мислити, відмовляти й обирати    |

Отже, порівняльний аналіз засвідчує, що феміністичний дискурс у літературі кінця XIX – початку XX століття не є уніфікованим. Він глибоко вкорінений у соціальних, культурних та релігійних контекстах і набуває питомо національних форм. Разом зі тим три героїні – Гульджемал, Джо і Олена, кожна уособлює особливий тип жіночої сили (дієвої, творчої, інтелектуальної), і разом вони створюють цілісний транскультурний феміністичний діалог образів жіночого пробудження на межі XIX–XX століть. Традиція не скасовує боротьбу – вона стає її ґрунтом.

**ВИСНОВКИ**

У процесі дослідження феміністичних тем у творах Ісмаїла Гаспринського «Арслан-Киз», Луїзи Мей Олкотт «Маленькі жінки» та

Ольги Кобилянської «Людина» встановлено, що наприкінці XIX – на початку XX століття в літературі різних країн та культур формується новий тип жіночого персонажа – не пасивної, залежної фігури, а активної, мислячої, здатної до спротиву патріархальним нормам самотійної особистості.

Сформовано загальні риси та відмінності феміністичних образів у кримськотатарській, американській та українській літературі. Незважаючи на відмінність соціальних систем, культурних норм та релігійних підвалин, у творах простежується спільна тенденція до емансипації героїнь, що виявляється у таких рисах:

- 1) активна громадянська або національна позиція (Гульджемал-ханум);
- 2) внутрішня свобода та здатність самотійно приймати рішення (Олена, Джо Марч);
- 3) відмова від нав'язаних соціальних ролей і моделей шлюбу (всі три героїні);
- 4) прагнення до самореалізації – інтелектуальної, творчої чи політичної (усі три героїні).

Виявлено елементи національної своєрідності у феміністичних стратегіях. Феміністичні мотиви в досліджених творах не є універсальними або абстрактними – вони глибоко вкорінені в моральні системи, національні традиції, ментальність і домінуючі релігії.

У творі «Арслан-Киз» Ісмаїл Гаспринський демонструє емансипацію не через конфлікт із традицією, а через її внутрішнє перетворення. Гульджемал-ханум не заперечує ісламські або родинні цінності, а втілює їх у новому, активному вигляді. Це – національно орієнтований фемінізм, в основі якого лежить колективна жертвовність, відповідальність та патріотизм.

У романі Луїзи Мей Олкотт «Маленькі жінки» феміністичний мотив формується в рамках американської культури *self-made*, демократичних прав, протестантської етики і жіночої індивідуальності. Джо Марч є втіленням американської ідеї самореалізації, де свобода жінки є одночасно правом і моральним обов'язком.

У повісті Ольги Кобилянської «Людина» жіноча свобода представлена як внутрішній етичний вибір, що протиставляється вузькому патріархальному уявленню про роль жінки у суспільстві. Олена є символом інтелектуального національного пробудження, де жінка мислить і відмовляється жити за чужими правилами, навіть якщо це призводить до самотності.

Таким чином, національна своєрідність проявляється у феміністичних стратегіях кожної героїні: 1) у Гульджемал-ханум – через спільноту; 2) у Джо Марч – через особистість; 3) в Олені – через думку і переконання.

Аналіз впливу соціально-культурних контекстів на літературну репрезентацію жінок показав, що всі три твори розгортаються на фоні переломних змін: зростання жіночого руху, кризи традиційних структур родини, освіти, релігії, модернізації суспільства. Ці зміни вплинули на формування нового погляду на жінку – як на людину зі своєю гідністю, болем і правдою, а не як на декоративну постать.

У кримськотатарському середовищі війна і колоніальний тиск стали каталізаторами переосмислення ролі жінки – як захисниці та рятувальниці громади. В американському середовищі буржуазна стабільність дала змогу поставити питання про жіноче мистецтво, свободу думки, кар'єру. В українському соціумі фемінізм відчував опір і став внутрішнім бунтом проти освітньої маргіналізації, соціального гніту та духовного приниження жінки.

Кожна героїня діє не в абстрактному вакуумі, а в реальному світі, який обмежує, але також поступово змінюється під її впливом. У цьому і полягає найважливіший результат феміністичного образу в літературі: жінка не лише відображає реальність, а формує нову культурну норму.

Таким чином, феміністичні образи в творах І. Гаспринського, Л. М. Олкотт і О. Кобилянської стали важливими віхами у становленні модерного жіночого характеру в літературі. Вони демонструють, що навіть за умов традиційного або репресивного соціального ладу жінка здатна мислити, діяти, чинити опір і бути суб'єктом історії. У поєднанні зі світовим контекстом національна своєрідність кримськотатарської, американської та української літератури виявляє різні, але рівноцінні моделі фемінізму, кожна з яких заслуговує на увагу як унікальний досвід жіночого буття у відповідному культурному коді.

## АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено порівняльному аналізу феміністичних образів у трьох творах різних національних літератур кінця XIX століття: оповіданні «Арслан-Киз» Ісмаїла Гаспринського (кримськотатарська література), романі «Маленькі жінки» Луїзи Мей Олкотт (американська література) та повісті «Людина» Ольги Кобилянської (українська література). Метою дослідження є з'ясування спільних та відмінних рис феміністичного дискурсу в зазначених творах з урахуванням їхніх соціокультурних, релігійних і національних контекстів. Установлено, що, попри культурну та географічну дистанцію між авторами, усі три твори репрезентують новий тип жіночої героїні – активної, мислячої, здатної до спротиву патріархальним нормам. Виявлено, що феміністичний дискурс



у кожному із досліджених творів набуває специфічної національної форми: у І. Гаспринського через героїчну дію в межах ісламської традиції; у Л. М. Олкотт через індивідуальну творчу самореалізацію в рамках американського ліберального гуманізму; у О. Кобилянської – через інтелектуальну і моральну незалежність у патріархальному середовищі Галичини та Буковини. Показано, що в жодному із творів жіноча емансипація не протиставляється національній традиції: героїні переосмислюють культурні норми зсередини, а не відкидають їх. Застосування феміністичного літературознавчого підходу дає змогу простежити трансформацію жіночого образу від декоративної фігури до повноцінного суб'єкта художнього та соціального нарративу. Підсумовано, що наприкінці XIX століття в літературах різних народів одночасно формується транскультурний феміністичний діалог, у якому національна своєрідність не нівелюється, а стає основою для вироблення власних моделей жіночої свободи. Результати дослідження можуть бути використані в курсах порівняльного літературознавства, гендерних студій та міжкультурної комунікації.

### Література

1. Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.
2. Гаспринський І. Арслан-Киз. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13980>
3. Кобилянська О. Людина. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1999. 446 с.
5. Ренська І. Жіночий лідер в освіті, літературі та суспільстві *Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі: міжнародний досвід для потреб розбудови України*. Збірник наукових праць. Київ, 2024. С. 227–228.
6. Юсупова Г. Реформаторська діяльність Ісмаїла Гаспринського. *Кримськотатарські студії*. 2018. № 4. С. 25–29.
7. Alcott L. M. Little Women. URL: <https://withdarkness.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/little-women-by-louisa-may-alcott.pdf>
8. Amber Harris Lechner. “To Bend Without Breaking”: American Women’s Authorship and the New Woman, 1900–1935. Nebraska. 2012. URL: <https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-22215.pdf>
9. Baym N. Woman’s Fiction. Illini, 1993. 323 p.

10. Gilbert S. M., Gubar S. *The Madwoman in the Attic*. New Haven and London, 2000. URL: <https://ia803202.us.archive.org/32/items/TheMadwomanInTheAttic/The%20Madwoman%20in%20the%20Attic.pdf>
11. Moi T. *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London and New York, 2006. URL: <https://filg.uj.edu.pl/documents/41616/27933359/Moi.pdf>
12. Nash P. Global Feminisms since 1945. *Journal of World History*. 2003. 14(3):426–427. DOI: 10.1353/jwh.2003.0037.
13. Renska A. Shefika Gasprynska and the Development of Women's Leadership: Experience and Challenges of Crimean Tatar Feminism. *Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі : міжнародна науково-практична конференція*. Київ, 2024. С. 280–281.

**Information about the authors:**

**Teriaiev Dmytro Oleksiiovych,**

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of East Slavic Philology

and Applied Information Studies

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine;

Lecturer at the Institute of Ukrainian Studies

University of Prešov

Ul. 17. novembra 15, Prešov, Slovak Republic

**Renska Indira Ivanivna,**

Senior Lecturer at the Department of English Philology

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroyiv Oborony Street, Kyiv, Ukraine

**Renska Alla Dmytrivna,**

Bachelor's Degree Student,

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine